مەسعوود محەمەد

خۆدیتنەوە لە دوو ڕەخنەی دۆستانەدا

وەشانی یەکەم: گۆڤاری کاروان، ژمارە 7 ی نیسانی ساڵی 1983 زاینی

وەشانی دووم: سایتی www.mamosta.net ساڵی 2009

لەو دەمەڕا کە موژدەی نزیک بوونەوەی دەرچوونی گۆڤاری «کاروان» م پێ ڕاگەیەندرا چاوەچاوی هەوەڵ تروسکەی بووم وەکوو ئەستێرەی بەیانییان لە ئاسۆی خۆرهەڵاتەوە تریفەکانیم بۆ بنێرێ و لەگەڵ بێن و بەرامەی نزار و گوڵزارێکی تازە گەشایەوەی ئەدەبی کوردی، کەچی «بەختی خەواڵوو» م کردمی بەو ڕۆژوەوانەی کە لە دەمی بانگی ئێوارەدا وەنەوزی دابێت و خۆی لە تەراویحی نوێژی خەفتناندا دەبینێتەوە. منیش لە ڕۆژی دەرچوونی ژمارەی دوەمدا، ژمارەی یەکەمی «کاروان» ی خنجیلانەم پێ بوو بە ئەستێرەگەشەی پاش خۆراوا و قومە شەربەتی فتاری بە دەرنگەکاتەوە. تا من چاوم هەڵهێنا «کاروان» بە خۆی و کاڵای گەوهەریەوە لە کۆش و باوەشی گەرموگوڕی مەفتەن و خوێشاوەندی کورد و کوردستانە ئەزەلی و ئەبەدیەکەی حەسابۆە و گەشابۆە...

باڵای بە ئاڵوواڵای قەڵەمچنی ئەدیبە هێژاکانمانەوە ئاورینگی پەلکەزێڕینەی دەدایەوە. چیم پێ نەما مەگەر وەک شاباشی دوای ئاهەنگ ئەم ڕیزە دراویلکەی وشەی بەسۆز و پەرۆش لەم گوتارەدا بەرەو هەنگاوی کاروانی پێشڕۆوە هەڵاوێژم و پێی ببمە بەشداری شەوارە و گۆزەبانەی کۆرپەیەکی نازدار.

ڕاستییەکەی، لە دڵی خۆمدا چاوی تەمام بڕیبوە بابەتێک لەوانەی کەمتر دێنە بەر نیگای خوێنەرانەوە بەڵکوو هەر نەبێ بەهۆی تازەییەوە شیاوی یەکەم بەخێرهێنانی چلچرایەکی نوێی ئەدەبی کوردی بێ، بەڵام ڕێکەوت وەهابوو لە ڕووپەڕەکانی گۆڤار و ڕۆژنامەی ئەم دواییەدا نووسینی ئەوتۆ بڵاو بوونەوە ئەگەر زووبەزوو تێبینییان تێدا نەکرێ کژیان بەسەر دەچێ. لە هەوەڵەوە ویستم چەند بابەتێکیان لێرەدا ناوکێڵ بکەمەوە بەڵام خۆم لکاند بە تێرڕەنگ کردنەوەی دوو بابەتی سپیپات بوویەوەی ڕەخنە لێ گیراو کە پێوەندی هاوبەشایەتیم بە یەکیانەوە هەیە و خاوەنی ئەوەی دیکەیانم، لە هەردوو کاریشدا مەبەستی سەرەکیم ڕوون کردنەوەیە نەک لەسەرخۆ کردنەوە.

- ئا -

لە ژمارەی یەکەم و دووەمی «کاروان» دا دوو بەشی گوتاری مامۆستا ڕەئووف ئالانی لە ژێر سەرەناوی «نرخاندنێک» و «نرخاندنێک دەربارەی زاراوە زانستییەکان» بڵاوبۆتەوە لەگەڵ بەڵێنی دەرچوونی بەشی دیکەشی. هەرچەند وەها پەسەند دەکرێ کە دوای بڵاو کردنەوەی سەرلەبەری بابەت قەڵەمی تێبینی و وەڵام دانەوە بکەوێتە گەڕ، بەڵام ئەو بارەی منی تێدام بەبەریەوە نییە پشووی چاوەنۆڕی تێدا درێژ بکەمەوە هەرنەبێ لەبەر ئەوەی کە بە زەحمەت دەستم دەگاتە چاپەمەنی. ئەو دوو دانەیەش لە گۆڤاری کاروان بە ڕێکەوت تێیان هەڵئەنگووتم جا ئەگەر ژمارەی دیکەی لێ چاپ کرابێ تا ئێستا 1983/2/15 بە من نەگەیشتوە. ئەمە لە لایێکەوە، لەلای دیکەشەوە بە هەویا نیم لە ئاست ڕەخنەکانی مامۆستا ئالانیدا خۆم دانوسێنم لە هەرچی دەیڵێت و جوابەجێی لەگەڵدا بکەم. هەم لەبەر ئەوەی کە کاری وەها لە ڕادەبەدەر درێژخایێنە و هەم لە ڕووی ئەوەوە کە زاراوەکان لە سەرەتادا بۆ ڕەخنە لێ گرتن و عەیب برینیان بڵاوکرانەوە. بەو پێیە نووسینەکەی مامۆستا ئالانی وەرگرتنەوەی خواییشتی لیژنەی ئەو زاراوانەیە و سپاسی بۆ دەچێتەوە لێرەدا من بەسەر ئەو شتانەدا دێمەوە کە تروسکەی زاراوەسازیی و زمانناسیی لە هەڵگێڕ و وەرگێڕیان هەڵستێتەوە، ئەویش بایی دەسەڵاتێکی لە بارمدا بێت.

1) لە بارەی «شێوە، ڕواڵەت، وێنە» وە: وەک من بۆی دەچم وشەی شێوە پتر لە «وێنە-ڕواڵەت» هۆگری «بابەت» دەبێت چونکە «ڕواڵەت» ڕووکەشێکی بێبایەخە «وێنە» ش بەلای شکڵی ناو ئاوێنە و کامێرادا دەچێتەوە. Form ی ڕۆژاواییش نە ڕواڵەتە و نە وێنە. ئنجا ئەگەر نیو هێندەی «ڕواڵەت و شێوە»ە چاوپۆشی لە کەرتی دووەمی زاراوەکە بکەین ئەوسا «شێوەپەروەرایەتی» گەلێک بەولای «ڕواڵەتایەتی و ڕواڵەتی» واتای «خۆ پێوە بەستنەوە» دەگەینێ کە لە ئەسڵی زاراوەکەدا مەبەستێکی بنەڕەتییە.
2) لە کوردیدا تەعبیری «پیت بە پیت» بەتایبەتی لە نێو مەلایاندا هێندەی دەقا و دەق و پتریش لە باو بوو، هەردووکیان بۆ یەک واتاش بەکار دەهاتن ئنجا هەر کامێکیان پەسەند بکرێ جێی خۆیەتی بەڵام نابێ ڕێگە لەوی دیکە کوێر بکاتەوە.
3) وشەی «ڕاڕەو» هەر چونکە لە واتادا بەرتەسکترە لە «ڕێگا - ڕێباز» پتر دێتە ڕەدایێ بۆ واتای «مذهب فلسفی» کە ئەویش بۆ خۆی باریکە ڕێگەیە.
4) لەگەڵ ڕوون کردنەوەی مامۆستا ئالانیش من هەر لایەنگیری «گومانگر» دەبم نەک «گوماندار». چی لیژنەش لە بارەی تیکڕای ئەم خاڵەی گوتوە پێوانەی زمانناسانەی تێدا کراوە، «تێپەڕ و تێنەپەڕ» لێرەدا بێ دەخلە. کەرتی دوای «گومان» یش چ «گر» بێت و چ «دار» هەردووویان تێپەڕن. هەر وەک دەگوترێ باجگر دەشگوترێ پارەدار و ملکدار و زەویدار و بەرهەنگدار. ئەم پاشگرەی «دار» لە «داشتن- داشتەن» ی فارسییەوە

هاتوە کە «مضارع» -ـەکەی دەبێتە «دارد» و ناوی کارای لێ پێک دێت و دەبێتە «...دار». ئەو مەبەستەی کە لە واتای «متشکک» دا هەیە لەگەڵ «گرتن» باشتر دەڕوا نەک لەگەڵ «تملک» کە دەکاتەوە «داشتەن- دارە - دار» چونکە لە «گرتن» دا «نیاز» ئاشکراترە.

5) لیژنە لە پەسەند کردنی ئەداتی «ەکی» بۆ نیسبەت نەیویست لە هەموو بارێکدا و بۆ هەموو زاراوەیەک هەر «ەکی» بەکار بێت چونکە دیارە «ی» نیسبەت هی بەلاوەنان نییە تەعبیری «خۆ لێ دزینەوەش» هەر لایەنی ناچاری ڕادەگەیەنێ و دیارە ئەگەر «ی» نیسبەت بۆ هەموو وشەیەکی دەست دابایە نە لیژنە خۆی لێ دەدزیەوە نە کوردەواریش زمانی لە «لاوەکی، شەوەکی..» دەگیرا. کەس نالێ و نەیگوتوە «کوردی، بەهاری، خۆماڵی...» دەبێ ڕەش ببنەوە، بەڵام بێگومان ڕستەی «ئەم کێشەیە هۆشەکییە نەک کردەکی» هەڵکەوتوو ترە لە ڕستەی «ئەم کێشەیە هۆشی یە نەک کردی وەیا کردنی».

تا ئێرە جوداوازی بیروڕا لەم مەیدانەی نیسبەترا دەگەڕێتەوە بۆ قەناعەتی زماناس و زاراوەساز چونکە هەردوو ڕێباز شوێن پێی ئاخێوەری پێوەیە، بەڵام وادیارە مامۆستا ئالانی «ی» نیسبەت و «ی» ناوی مەعنای بەلاوە یەک شتن: ئا لێرەدا قەناعەت ناکات چونکە لە ڕێی قەناعەتەوە «تێپەڕ» نابێتە «تێنەپەڕ» هەروەهاش «ی» نیسبەت نابێتە «ی» ناوی مەعنا و دەبێ کاکە ئالانی بەرەودوا بگەڕێتەوە و بە نێوان دوو ڕاستەڕێی ئەو دوو بابەتەدا سەرەژێر بێتەوە بێ ئەوەی تێکەڵیان بکات. خۆ هەرگیز موجامەلەش لەوەدا نییە کە بڵێم ئالانی یەکێکە لە تاک تاکی ئاخێوەری کوردی کە لە سەلیقەی هەستیاری زگماک و بێ خەوشەوە، کوردانە دادەرسێتە گوتن و نووسین، کوردانە لە بابەت هەڵدەپێچێت و کوردانە دادەبڕێت و تێ دەکاتەوە. ئنجا ئەگەر ئالانی لەم جووت چاویلکەی بەربانی ڕێزمان پاژنەی تەڕ بووبێ کێ بێ جارەها و بارەها پێڵاوی لە دەقنی نووسین ڕۆ نەچووبێ!!

لە ئاخاوتن و نووسینی ئێستاکەی فارسی و کوردیدا بۆ نیسبەت و بۆ ناوی مەعنا هەمان «ی» درێژی قووچاو بەکاردێت و دەگوترێ- بۆ نیسبەت دەشگوترێ «جوانی- بۆ ناوی مەعنا» لە کۆندا بۆ نیسبەت «یک» و بۆ ناوی مەعنا «یهـ» بەکار هاتوە. کتێبە کۆنەکانی پەهلەوی و پێش پەهلەوی ئەم جودایی کردنەیان شتێکی دەستوورییە. بە نموونە لە لاپەڕە 10ی کتێبی «کارنامەی ئەردەشێری پاپەکان»- نووسینی بهرام فرەوشی چاپی تاران 1354- ئەم وشانەی «چاپوکیهـ، سواری» لە ناوی مەعنا و وشەکانی «گەرامیک، گرامی، ڕێزدار، ئەپاریک (بە واتای دیگر، هی تر)، نامیک، نامی، ناودار» لە نیسبەتدراو دەدیترێن. لە نێوان ڕۆشنبیرانی کوردی ئێرانیش ئەم زانیارییە وەک ئەلف و بێی لێ هاتووە بەڵام لای خۆمان مەسەلەکە هێندە ئاشکرا نیە. یەکەم جار

لە لایەن د. فاروق عمر صدیقەوە. کە ئەوسا جارێ خوێندکاریش بوو. باسی بنەچکی ئەم دوو «ی» ە بەگوتار لە گۆڤاری کوڕدا بڵاوکرایەوە. بە نموونە وشەی «زندیق، زەندیک» نیسبەتە «بۆ لای زەند». دوور نابینم ڕێژەی «دەرەکی، ناوەکی...» ش لەو وشانەدا پاشماوەیەکی شێواوی ئەم نیسبەتە کۆنەی زمانە ئێرانیەکان بێت هەرچەند ناتوانم بڕیاری لەسەر بدەم چونکە زمانی کوردی بە نووسین شێوە ئاخاوتنی کۆنی نەپاریزراوە تاکوو بزانین لە کەنگینەوە ئەو ڕێژەیە پەیدا بوە و ئایا لە بنەڕەتەوە «ەکی» بوە یاخوە لە «یک» ەوە گۆڕاوە.

نموونەکانی مامۆستا ئالانی کە لە لاپەڕە 71، 72 ی ژمارەی یەکەمی «کاروان» دا بۆ نیسبەتی حیساب کردوون بەشی زۆریان هی ناوی مەعنان. وشەکانی «برایی، هاوبەشی، وشەسازی، داماوی، سەپانی، کەڵەگایی، هەرزەکاری، جودایی، لاوی، گەنجی، ئازایی، ئازایەتی، لاوێتی، گەنجێتی» هەموویان ناوی مەعنان و پێوەندییان بە نیسبەتەکەوە نییە لەبەر ئەمە ڕەخنەیەکی لەسەر بنەمای ئەو وشانەوە هەڵستابن بەرەو بۆشایی دەڕۆن. وا دەزانم بەکارهێنانی «ەکی» بۆ نیسبەت لە شوێن و باری ئاستەنگدا نووسەر و ئاخێوەر ڕەها دەکات بە نموونە:

- تێر بۆ شبعان
- تێری بۆ شبع

ئنجا ئەگەر ویستمان بڵێین «شبعانی» و ئەو «ی» ـەمان بۆ بەکارهێنا هەر دەبێ بڵێین «تێری»، کە بۆ «شبع» مان دانا کە ئیتر لەگەڵ «شبعانی» دا تێکەڵ دەبێ. بەڵام دەتوانین تاڕادەیەک چاوپۆشی لەو لەمپەرە بکەین چونکە لە هەموو زمانێکدا وشەی واتاجودا دەکەنەوە یەک فۆڕم هەر وەک لە عەرەبیدا وشەی «أری- فعل مضارع للمفرد المتكلم» دەکاتەوە «أری- فعل ماضی للمفرد الغائب». لەمپەڕی گەورە لەوەدا دەبێ کە بمانەوێ ڕێژەی نیسبەت بۆ «تێری- بە واتای شبع» بەکاربهێنین و «ی» ی تێدا بخەینە گەڕ کە هەر دەبێتەوە «تێری». ئنجا ئەگەر هانا ببەینە بەر «ەکی» لەمپەڕ لە نێواندا نامێنێ:

- تێر بۆ شبعان
- تێری بۆ شبع
- تێرەکی بۆ شبعانی
- تێرەکیەتی بۆ شبعی

خۆ ئەگەر ویستمان «شبعانی- تێرەکی» کە ناوی مادەیە بکەینە ناوی مەعنا ئەوسا بەرانبەر «الشبعانیة- کە مصدری صناعییە و ناوی مەعنایە» دەڵێین «تێرەکیەتی»، بڕواش ناکەم دەرفەتێکی دیکە لە دەستووراتی زماندا پەیدا ببێ بۆ دەرباز بوون لەم ئاستەنگە.

ئەو وشانەی کۆتاییان بە «ی» ی درێژی قووچاو دێت وەک «برسی، ترۆزی، سۆفی» ناتوانن «ی» نیسبەت بەخۆیانەوە بگرن، ناشبێ خەیاڵ بۆ «برسییانە، ترۆزیانە، سۆفیانە» بڕوات چونکە ئەمانە ئاوەڵکارن هەرچی وشەی نیسبەتدراوە ئاوەڵناوە. ئنجا ئەگەر نەڵێین «برسییەکی، ترۆزیەکی، سۆفیەکی...» ڕێگەی کورتمان لێ درێژ دەبێتەوە وەیا هەر بە جارێ ڕێگەکە کوێر دەبێتەوە.

لە زۆر شوێنی کوردزماندا ئەگەر ناوی جێگە و ئاوایی وەک «جەلی، داریکەلی، سلێمانی» بە «ی» کۆتایی هاتبێت بۆ نیسبەت دەڵێن «جەلیەتی، داریکەلیەتی، سلێمانیەتی» واش دەبێ کورتی دەکەنەوە و دەڵێن «جەلەتی...» ئەم بەکارهێنانە تا ئێستاکەش باوە و بۆ خۆم گوێ بیستی بووم بەڵام خەریکە لە بن شاڵاوی شارستانەتی و خوێندنی نوێدا کە وا گەلێک ئادگاری میراتی تێ دەبات. ئەمیشیان تێ بچێت. باوەڕ دەکەم لەو گوندانەی قوتابخانەیان تێدا کراوەتەوە تەنها بەساڵداچوەکان بزانن بڵێن «سەرووکانیەتی، جیاقوولیەتی..» هەرچی وەچەی تازەیە خەریکە «دار، دوور، زار، زیر» فێر دەبێ و بەلای ئەو وشانەدا ناچێتەوە کە مامۆستاکەی لێیان بەڵەد نییە.

لە کوردیدا «ی» ناوی مەعنا هەر بەو وشانە دەوێرێ بیانکاتە ناوی مەعنا کە ئاوەڵناون و وەصفی مادە دەکەن نەک خۆیان مادەن وەک: جوان، جوانی، شیرن، شیرنی، ناسک، ناسکی- دزێو، دزێوی... زمانی کوردی وێڕای «ی» سێ ئەداتی دیکەی هەیە بۆ داڕشتنی ناوی مەعنا:

1- ئەداتی «ەتی» وەک: پیاو، پیاوەتی، دایک، دایکەتی- برسی، برسییەتی...
2- ئەداتی «ایی» ئەمەیان بۆ مەبەستێکی ورد لە کاردێت: بە نموونە، وشەی «درێژیی» بۆ «مطلق الطول» دێت بەڵام کە ویستت «هەندێک طول» نەک «مطلق الطول» دەرببڕێت دەڵێیت «درێژایی ژوورەکە، شیرنایی شەکرەکە، ڕووناکایی پەنجەرە، بەرزایی شاخەکە، سەوزایی گیاکە».

ئەداتی «ایەتی» بە زۆری بۆ دەرخستنی پەیوەندی نێوان مرۆڤ بەکاردێت وەک «خزمایەتی، دوژمنایەتی، دۆستایەتی، کوردایەتی، قەومایەتی، مەردایەتی، کەسایەتی، ڕابەرایەتی، عەبدایەتی..» هەر ئەم ئەداتەیشە دەتوانێ ناوی مادەی ڕەق و زەقی بە پۆز وەرگێرێ بۆ ناوی واتا وەک «بەردایەتی- التحجر، الحجرية. گەچایەتی - الجيرية. خۆڵایەتی، ئاسنایەتی...» زۆرینەی ئەو وشانەی دەنگی ئەلفیان تێدایە وەک «برا، گەدا» ئەلفی «ایەتی» یان دەسوێت و دەبنە

«برایەتی- نەک برایایەتی-، گەدایەتی نەک گەدایایەتی...» لە شوێنی دیکە دەمێکە ئەم دیاردەیەی تێ چوونی ئەو ئەلفەم ڕوون کردۆتەوە و لێرەدا ناچمەوە سەری...

نووسەرانی سلێمانی بە پێی ئاخاوتنی ناوچەیی لە جیاتی «برسییەتی، ئەمینداریەتی، ئیتالیەکان...» دەنووسن «برسێتی، ئەمینداریتی، ئیتالێکان...» هەرچی زۆربەی کوردە جۆرەکەی دیکە کە بەکارهێنانی ڕەسەنە پێڕەوی دەکەن. ڕەسەنایەتی ئەو جۆرەیان لە دوو بەڵگەوە بە ئیسپات دەگات. بەڵگەی یەکەم ئەوەیە کە زۆرینەی هەرە زۆری کورد دەڵێ «برسییەتی، وەلیەتی...» بەڵگەی دوەم ئەوەیە کە ئاخێوەری سلێمانیش لە ناچاریدا بادەداتەوە بۆ ڕێبازە ڕەسەنەکە کە مەجبوورە بڵێ «ئیتالیە هونەرمەندەکان» چارت ناچارە بڵێی «برسییە هەژارەکان». مامۆستا ئالانیش بە ڕێبازی ئاخێوەری سلێمانیدا بۆ «لاوێتی، گەنجێتی...» چۆتەوە. هەرچۆنێک بێ ناشێ ڕێبازە ڕەسەنەکەی ڕێی لێ بگیرێ. تەنانەت لە وشەی وەک «ڕۆشت، گەشت» یشدا ناشێ «ڕۆیشت، گەیشت» کە ڕاسترە کوێر بکرێتەوە.

بێخود دەڵێ «لەو ڕۆژەوە ڕۆییشتوە تۆراوە دڵی من».
نالی دەڵێ «کێ دەستی دەگاتە بەی و ناری نەگەییشتووت».
حاجی دەڵێ «کە پیر بووم تێگەییشتم دەستی گرێم».

ئەدیب لەسەریەتی لە مانە و لە هەرچی وەک ئەمان هەیە خۆی لە ڕێبازە ڕەسەنەکەی کوردی ڕابهینێ. ئێمە لە سەرەتاکانی ڕەنگرێژی کردنی شێوازی ئەدەبی کوردیداین. چی ئێستاکە ڕەگ دابکوتێ دەبێتە شەقامەڕێی تەعمیری کوردی. ئەو زمانەی شێوەی ئەدەبییان دەقی گرتووە لە ماوەی 50 ساڵدا یەک پیتیان لێ ناسوێ و ناقرتێ: کورت کردنەوەی بێ حیساب لە شێوە ئاخاوتنی ڕەمەکیدا دەبێ تا ئەوەی خەڵقی توونس لە ئاخاوتنی یەمەن ناگەن سنەییش زەفەر بە وتووێژی ئاکرێ نابات. چەندێکی بلوێ لە پاشماوەی کۆنە زمانەکەمان بپارێزرێ سوودی خۆمانە چونکە هەتا بەرەو دەق و دەستووری ڕەسەنەوە بڕۆین خەڵقی تێدا کۆ دەبێتەوە و لە یەکدی حاڵی دەبن. کوردی لەو دوو هەزار ساڵەدا هێندەی لێ سواوە لە لزوم بەدەر بێ.

بەر لەوەی لە بەشی یەکەمی گوتارەکە بڕۆم بۆ بەشی دوەمی چەند وردە تێبینی هەن پێیاندا تێپەڕ ببم:

کەرتەکاری «گر» پاشگری «گەر- بۆتەوە -گر» لە یەکدی جودان: هەرچی «گر» ە کەرتێکی کاری «گرتن» ـە. ناوی کارای لێکدراو (بە تەعبیری جاران اسم فاعلی مرکب) دروست دەکات وەکوو کەرتی زۆرینەی کارەکانی دیکە «جلشۆر، نانخۆر، باجگر، سەرتاش». بە عادەت کاری تێنەپەڕ لەگەڵ وشەی «صفة» و لەگەڵ ئاوەڵکاردا وشەی لێکدراوی ئەوتۆیی دروست دەکات

چونکە بەرکاری ناوێت وەک «خۆشڕۆ، سەرڕۆ، بەسەرهات، زۆروەڕ...». هەرچی «گەر»- لە بەشی زۆری وشە لێکدراوی ئێستاکەدا بۆتەوە «گر» بارتەقای «ەوان» لەگەڵ ناو دێت و صیفەتی لێکدراو دەکاتە ناوی کەسابەت وەک «ئاسنگر، مزگر، دەرگەوان، پاسەوان».

لە وشەی «نێرکە پیاز»دا بەشی یەکەمی وشەکە لە «نێرەک» ەوە نەهاتوە بەڵکوو لە «نێرتک» ەوە سواوە. (بە ئەسڵ نێرتکە پیاز و دەستکە قوڕادە) بوە. ئێستاش لە هەندێ ناوچەی عەشیرەتیدا پیرەکان، بگرە زۆر کەسیان «نێرتک و دەستک» بەکار دەهێنن. هەر وەک وشەی «قننە» ش دەکەنەوە «قەڵنە» کە پتر بەرەو «قەلوون و قلیان» ەوە چۆتەوە.

وشەی «ڕێژە» بۆ «صیغە» دەست دەدات نەک «ڕێژگە». هەرچی «ڕێژگە» یە وەک «ئیستگە، بنگە، شەڕگە....» ناوی شوێنە نەک ئاوەڵناوی شوێن. وشەکەش لە «ڕێشتن» ەوە بەربۆتەوە کە بە هەڵە وەیا بۆ سووک کردن دەکرێتە «ڕشتن» بەڵگەش ئەوەیە کە لە ئایندە و فەرماندا ئەو «ی» ـە دێتەوە:

- ئاوەکەم - ڕێشت
- ئاوەکە - دەڕێژم
- ئاوەکە - بڕێژە

«ڕێژە و پێرە» ش هەر بەڵگەن.

لە وشەی «کەڵەمێرد» دا ئەو «ە» یە کە فەتحەی عەرەبییە نێوبەند نییە. دەنگێک دەبێتە نێوبەند (ناوگر) کە بترنجێتە کڵێشەی وشەوە نەک بێتە نێوان دوو وشەوە. بە نموونە لە وشەکانی «بزووتن، بزاوتن- بووردن، بواردن» ئەو «ئەڵف» ـە نێوبەند (ناوگر)ە. بەلای منەوە دەنگی «ر» یش لە «گرنج» دا ناوگرە ترنجاوەتە کڵێشەی «گنج» هەروەها «ر» ی «قرژ» چۆتە ناو «قژ».

دەڕۆم بۆ ژمارە دووی «کاروان»

کاتی خۆی کە ڕەخنەکانی مامۆستا ئالانی بۆ کۆڕی زانیاری کورد هاتن گەرماو گەرم لیژنەیەک- بە سەرپەرشتی کردنی خۆم- دەستی دایە ڕێک خستن و ئامادە کردنی ئەو ڕەخنانە و هی دیکەش کە لە نووسەری دیکەوە هاتبوون بۆ بڵاو کردنەوەیان. وێڕای ئەو ڕەخنانە، ئالانی، ڕاسپاردەی بەنرخی دیکەشی بۆ کۆڕ جێبەجێ کردبوو لە بابەتی فۆلکلۆر و کەلەپوور... خەریکی

ڕیک خستنی ئەوانیش بووین بەڵام ڕێکەوت وەها بوو بەر لە سازدانی ئەو کارانە پێوەندیم بە کۆڕەوە نەما. زۆریشی نەبرد یاسای تازە دەرچوو «دەستەی کوردی» خستە شوێن کۆڕ و ئەو بوە بەرپرس. دەمەوێ زۆر بە خێرایی لە بەشی دوەمی نووسینی مامۆستا ئالانی دەرچم:

بۆ هەر مەبەستێک بێ «قسەڕستنەوە» بەجێ ترە لە «قسە کاوێژ کردنەوە». ڕەنگە «هاوبەندی» ش لە «هاودەنگی» بۆ «ترابط» لەبارتر بێ ئەگەر تارمایی «هاوبیری» بۆ خۆی نەباتەوە.

«ژیربێژی» بۆ هونەر وەیا زانستی «منطق» و «ژیربێژ» بۆ کەسێکی «منطق زان» بێ و «ژیربێژەکی» بۆ نیسبەت وەلای «ژیربێژی» کرە ناکەن. هەرچی «ژیربێژانە» یە ئاوەڵکارە وەک بڵێی: ژیربێژانە دەدوێ، کوردانە دەپۆشێ، مەردانە هاتەکایەوە، وشەکان لەم ڕستانەدا وەصفی کار دەکەن نەک کارا (فاعل).

ئەگەر «پۆلاندن» بۆ تەصنیف ببێتە دەستوری داتاشینی «کار» لە «ناو» خزمەتێکی گەورە بە زمانەکەمان دەگات هەرچەند لە پۆلاندنیشدا هەر واتای کۆ و کۆمەڵ و ئاپۆڕە وەردەگیرێ نەک واتای «جۆرجۆر و خواروژوور» کە لە «صنف» ی عەرەبی و Class ی ئینگلیزی وەردەگیرێ. بەڵام لزوم نابینم بینی پێوە بنێین و بڵێین «کابرا چەتری لێ دا و خۆی عەلیشیشاند...» مەگەر بەنیازی گەپ و گاڵتە کردن بێ.

وشەی «ڕەخسکان» لە ئاخاوتندا باوە هەرچەند لە هەموو هەرێمێکیشدا ئاشنا نەبێ. ئەم نەبیست بوونەی ئەدیبەکانمان کە دەچێتەوە بۆ دوو هۆی سەرەتایی، یەکیان نەگەڕان و سەر لێ نەدان. دووەمیان نەبوونی چاپەمەنی لە هەموو هەرێمەکاندا، ئا ئەم نەبیست بوونە زۆر جاران دەمەتەقەی هەڵستاندوە تەنانەت جارێکیان نووسەرێکی سەر بە زمان لە ئاست وشەی «چیم» بە واتای «فریز- فریزوو» وەها نەسەلمێن بوو هەر لە بنەوە ئینکاری هەبوونی دەکرد. کەچی «فریزجار» بەواتای «چیمجاڕ»ە. ئەو پێمەڕەیەی بۆ کێڵانی زەوی چیمجاڕ دروست دەکرێ پێی دەڵێن «پێمەڕەی چیمپڕ». نووسەرێکی دیکەش بەرانبەر وشەی «ڕایەخ» سەری لەو «ی» ەی ناو وشەکە سوڕمابوو، بە درێژی لە تەعلیلی پەڕینەوەی یێ‌یەکە بۆ ناو وشەکەی دەکۆڵیەوە چونکە هەر گوێ بیستی «ڕاخستن، هەڵخستن، خستن...» بووبوو کەچی فۆرمی وشەکە «یەخستن، یێخستن، ئێخستن، هێخستن» ـە لە هەمووشیاندا دەنگی «ی» هەیە کە ئیتر دیارە «ڕایەخ» لەوان کەوتۆتەوە. گۆرانیبێژی کۆیی «حوسێنی حەبەتۆز» بەر لە 50 ساڵ پتر قەوانی دەرکرد دەڵێ «هات کاروانی کەرداران، یێخستیان لە بن داران، لێدەن دەردی حەلۆکێ...».

وشەی «تێ وەرێخ» لە دوو پێشگری «تێ، وەر» و کەرتێکی بەرایی «یەخستی» پێک هاتوە. هەر لەو جۆرە گوێ بیست نەبوونە جارێکیان دوو فەرهەنگنووسی کوردی لە وشەی «فروسمان» کە

من لە نووسینمدا بەکارم هێنابوو ڕامان و نەیانبیستوو کەچی لە زۆر شوێنی بەری سۆران بە واتای «ئەفسوون لێ خوێندن، تەڵەسم بەند کردن» لە گەڕدایە. یەک لەو دوو فەرهەنگنووسە (زەبیحی) دواتر پێمی گوتەوە کە توێژینەوەی لە وشەکەدا کردوە و لە خەڵقی باڵەکەتی بیستوە لە جیاتی فروسمان دەڵێن «فلسمان». وادیارە وشەی «ڕەخسکان» یش بۆی ڕێک نەکەوتوە بەر گوێگری بەری بابان کەوتبێ.

دەنگی «ک» لە وشەسازی کوردیدا دەورێکی چالاکی هەیە. لێرەدا کارمان بەیەک باری ئەو دەورە هەیە کە دەبێتە پاشگری کار و زێدە واتایەکی تێدا پەیدا دەکات. پاشگری «کا» لەچاو پاشگری «ا» خەستوخۆڵییەک وەیا شێوەگۆڕییەک لە وشەدا پەیدا دەکات. بە نموونە، لە ڕەگی «بزڕ» ەوە بە هۆی پاشگری «ا» کاری «بزڕان» پەیدا دەبێ. کە پاشگری «کا» ی پێوە لکا دەبێتە «بزڕکان» و شێوەیەکی نوێ بۆ «بزڕکاو» پەیدا دەکات لەچاو «بزڕاو». وشەی «پەشێو» دەبێتە «پەشێوان» و دەشبێتە «پەشێوکان» کە سەختترە لە پەشێوان، هەر خۆشیەتی بۆتە «پەشۆکان». دوور نابینم «هەڵپڕوان» و «هەڵپڕوکان» یش دوو دڵۆپی ئەو خوڕگەیە بن.

«نووزانەوە» بنگەی وشەی «نووسکانەوە» یە بەڵام دەنگی «ز» بە جیرانەتی دەنگی «ک» بۆتە «س» چونکە هەردووکیان واتە «س، ک» دەنگی کپن هەرچی «ز» ە ئاوازدارە لەبەر خاتری «ک» ـە کە خۆی کپ کردوە وەک وشەی «نازک» کە لە «ناز» ەوە هاتووە بۆتە «ناسک» لەبەر هەمان سەبەب، «بازوو» ش بۆتە «باسک». هەرچی وشەی «ڕەخسکان» ـە خزمەتی نزیکی «ڕەخسان» ـەو هەردوویان لە واتادا بە «ڕەخسین و ڕەسین» دەگەنەوە، بەڵام لە «ڕەخسکان» دا زێدە هێزێک هەیە.

ئەگەر «کۆگر» بە «جامع» وەربگیرێ «کۆنەگر» نابێتە «مانع»، دەبێتە ئەو شتەی هەندێکان دەگرن و هەندێکان ناگرێ. بۆ ئەوەی ببێتە پێچەوانەی «گۆگر» دەبێ بگوترێ «هیچنەگر» ئەوساش «هەمووگر» پەسەند تر دەبێ لە «کۆگر». بەڵام «هیچنەگر» هەر لە بەرانبەر «کۆگر، هەمووگر» دا دەسازێ نەخۆ «مانع» «هیچ نەگر» نییە.

لە کۆتایی ئەم پێدا چونەوەیەدا دەڵێم ماندووبوونەکەی ئالانی جێی سپاسە و دەبێ بەو پەڕی هەناسە درێژیەوە لەگەڵ زاراوەکاندا خەریک بێ. منیش ئەگەر چاوم بە نووسینەکانی کەوت و بە چاکم زانی پێیاندا بچمەوە تا پێم بکرێ تێبینیەکانم بۆ خۆی دەنێرم بە مەرجێک ئەدرەسی بزانم. زۆریش گوشاد دەبم هەر جارەکە دەبینم نووسەران لەو زاراوانە وشە وەردەگرن و بەکاری دەهێنن، وەک بڵێی حەسانەوەی ئەو باغەوانە هەست پێ دەکەم کە دەبینی نەمامەکە شین بوە و بەریشی گرتوە.

- ب -

لە «العراق» ی 9 ی شوباتی 1983 لە ژێر سەرەناوی «وێنەی هونەری لە شیعری حاجی قادری کۆیی دا» مامۆستا عەبدوڕەزاق بیمار بەدوا شی کردنەوەی چەند نموونەیەک لە نیگارکێشیی هەستیارانەی بەهاریەکەی حاجی دەنووسێ:

«جا لەم ڕووەوە وتەکەی مامۆستای دانەری کتێبی «چەپکێک لە گوڵزاری نالی» بە ئاسانی ڕەت دەکرێتەوە کە لە لاپەڕە 199 دا گوتوویەتی: "یادی گوتەیێکی تری «دڵدار» دەکەمەوە کە دەیگوت حاجی قادر لە بەهارەیەکەیدا شوێن پێی «قوربانی تۆزی ڕێگەتم» ی هەڵگرتۆتەوە و ئەوسا من ئەمەم لە دڵدار نەدەسەلماند کەچی ئێستا وەک بەدیهیە ئاشکرایە لەبەر چاوم چی دڵدار دەیگوت ڕاستە."»

چونکە دانەری ئەو کتێبە منم پێویست بوو لێرەدا نەختێک ڕووناکایی بۆ لای ئەو شوێن پێ هەڵگرتنەوەیە و ڕەت کردنەوەکەی بهاوێژم.

دەبێ لە پێشەوە بڵێم شوێن پێ هەڵگرتنەوەی نالی لە لایەن حاجی قادرەوە نەکەمایەتی تێدایە نە بدعاتێکیشە لە کەس بە عەیب بگیرێ. لە نێوان شاعیرانی کورددا وێڕای شوێن پێ هەڵگرتنەوە «تضمین و اقتباس» یش بەرچاو دەکەوێ کە پتر لە نزیکەوە خولیای شاعیر بەغەیری خۆیەوە دەلکێنێ. نالی کە دەڵێ:

ناری سینەم گەرنەبێ غەرقم ئەمن
ئاوی چاوم گەر نەبێ سووتاوم ئەز

یەکسەر واتاخوازی لەم بەیتەی «ابن الفارض» کردوە:

فلولا زفيري اغرقتني
ولولا دموعي احرقتني زفرتي

بەڵام نالی مەهارەتێکی تێدا بەکار هێناوە وا بزانم لەو کتێبەی «چەپکێک...» ـدا ڕوون کراوەتەوە، جارێکیان باسی ئەم ئیقتیباسەم بۆ «بلە» کرد لە پێشەوە نەیسەلماند بەڵام کە گوتم ناشێ نالی شیعری تصوفی وەها... قسەکەی پێ بڕیمەوە و گوتی کە تصوفت ناو هێنا سەلماندم.

حاجی قادر دەڵێ:

بە «تضمین» بەیتەکی نالی دەهێنم تا ڕەفیقانم
بزانن من بە ئەو نابم خەزەف قەت وەک گوهەر نابێ
«کەمەندی زولفی دوو لانە لەبۆ گەبر و موسوڵمانە
دەکێشن بێ محابانە چ لەم لابێ چ لەولابێ»

پێنج خشتەکی لە لایەن کورد و غەیری کوردەوە جۆرێکە لە تێک ئالآنی دەروونی و ڕواڵەتیی شاعیر و شاعیر.. «تلمیع»یش هەر لەم بابەتانەیە.

ئەمانە هەمووی لە نێوان کورددا باو بوون بەڵام ئەوەی پێی دەگوترێ «معارضە» لە کوردەواریدا بەرچاو ناکەوێ، هەر نەبێ من نەمدیتوە بەڵام وابوە دوو شاعیر هەمان پارچە هەڵبەستیان لە شیعری بێگانەوە وەرگێڕاوەتە سەر کوردی وەک کە بێکەس و گۆران کردیان. دەشبێ بزانین ئەم بابەتانە تێکرِایان خۆ تاقێ کردنەوە و خۆ بەخەڵک گرتن و خۆ نواندنیان تێدایە هەر چەند ئەم نیازانەش ڕێ لە هەڵچوونی عاتیفە ناگرن، بگرە وەها بوە لە پێنج خشتەکی سەرکەوتوودا سۆزی شاعیری دوەم سەر دەکات کە بە ئاهەنگی سەد لە سەدی شاعیری یەکەم دەدوێت:

دڵی بردم بەناز و عیشوە دیسان شۆخی عەییارێ
فریبی دام بە چاوی مەستی خۆی مەحبووبی سەححاری
لە هیجرانی تەقم کرد ئەی ڕەفیقانم کوا مەدەدکارێ
ئەمان مردم عەلاجێ سا لە ڕێی پێغەمبەرا چارێ
وصال یا قتل یا تسکین لە هەر سێ بۆم بکەن کارێ

سەر لە بەری دیوانی شێخ ڕەزا تاکە یەک غەزەلی تێدا بۆ سۆزی دڵداری تای ئەم پێنج خشتەکیەی کردبێتەوە کە لە بلێسەی «کوردی» یەوە ئاگری تێ بەر بوە.

«معارضە» بەو شیعرە دەڵێن کە لە کێش و قافیەی شیعری بەر لە خۆی هەڵبەسترابێ وەک ئەحمەد شەوقی موعارەزەی قصیدەی ابن زیدون:

أضحى التنائي بديلا من تدانينا
و ناب عن طيب لقيانا تجافينا

دەکات و دەڵێت:

یانائح الطلح اشباه عوادینا
تأسی لوادیک أم تشجی لوادینا

ئەگەر بەهاریەکەی حاجی لە کێش و قافیەی قصیدەکەی نالی بایە پێی دەگوترا «معارضە». لەلایەن کێشەوە هەردوویان لە یەکدی نزیکن تا ئەوەی هەندێ شاعیریش فەرقی پێ ناکەن، بەشێکی بەرچاوی «صدر» وەیا «عجز» ەکانی بەهاریەکەش وەک دێڕە شیعرەکانی نالی دەبنە 14 بڕگە بە نموونە: «لە خەو هەڵستە زەمانێ بچینەوە ئەولا» 14 بڕگەییە، صدرەکەش 15 بڕگەییە.

لەم بوارەدا دەبێ ڕاستییەکی گرنگی دیکەش ڕوون کەرەوەی شوێن هەنگاومان بێ: داسەپاندنی بڕیاری «نییە» پتر موحتاجی بەڵگەیە لە «هەیە» چونکە مەبەستی «هەیە» بە تاکە یەک بەڵگە ئیسپات دەکرێ وەک ئەوەی گوێت لە خشپەیەک بوو و دەنگت دا «کێی؟» بە تاکە وەڵامی «منم» دەزانرێ خشپەی بەنیادەمە.

بەڵام کە وەڵامێکت وەر نەگرتەوە جەواڵێک بەڵگەت دەوێ تا ئیسپاتی «بەنیادەم نەبوون» ی خشپەدارەکە دەکەیت، ڕەنگە یەک بەڵگەشت چنگ نەکەوێ. لەگەڵ ئەمەشدا بڕیاردان لەسەر هەبوونی خزمایەتی لە نێوان ئەو دوو قەصیدە بەناوبانگەدا تا ئەوەی خەیاڵ لە «شوێن پێ هەڵگرتنەوە» بکەین بەبادی هەوا نابێ بەتایبەتی کە دەنگ و سەدای ئیعتیراز بڵند بوو: پێویستە لێرەشدا «منم» ێک بەخەبەر بهێنین.

ئەوسا لە «چەپکێک...» دا کەس بەرهەڵست نەبوو تاکوو بەڵگەکاری تێدا بکەم، قسەشم لە دڵدارەوە دەگێڕایەوە کە ئیتر لزومم نەدەدیت بە بەڵگە و نموونە هێنانەوە لە سیفەتی «شایەد» ەوە ببمە داواکار.

بەڵگەی ئەم شوێن پێ هەڵگرتنەوەیە لە چەند لایەکەوە تێک دەکەنەوە: نالی شاعیرێک بوە لە سەرامەدی شاعیرانی سەدەی نۆزدەم، چ سەیر لەوەدا نییە شیعری بێیتە ئەو «بەردە عازەبانە» یەی گەنجی لە خۆڕازی هێزی خۆی پێ تاقی بکاتەوە. ئێمە بڵێین و نەڵێین نموونەی زێدە باڵا لە هەر هونەرێکدا هەبێ دەبێتە «سەرمەشق»، حاجی قادر لە چەندین جێگەدا باسی نالی و شاعیرایەتی دەکا. وەک دیتمان«تضمین» یشی لە شیعری کردبوو، لەو «تضمین» ـە بەهێزتریش هەیە کە دەڵێ:

زاهیرەن شیعرم لە کوردی و نالی زۆر کەمتر نییە
تاڵعم بەرگەشتەیە بەدبەختە بەختم نووستوە

پێم بڵێ کام شاعیری نوێخوازی کوردی لە تاووتینی «گۆران» ڕەها بوە؟ ڕەها بوونی چی؟ هەرچی هەیە دەڵێ گۆران دەروازەی شیعری نوێی کوردی خستە سەر گازەرای پشت.

واوەی گۆران، لەم ڕۆژەدا کام شاعیر سەرەتاتکە لە شیعری شێرکۆ بێکەس ناکات؟ ئنجا ئەگەر شاعیرەکانمان لە هەڵبەستدا باسی گۆران و شێرکۆ نەکەن و لە تۆژینەوەی ئەدەبیدا ناویان بهێنن خۆ حاجی قادر لە شیعردا خۆی بۆ نالی شکاندۆتەوە ئنجا هاتوە خۆیشی بەو و بە «کوردی» گرتوە - لەمە زیاتر چیمان دەوێ بیکەین بە ڕووناکی بۆ ناو دەروونی حاجی تا شەبەنگی نالی تێدا بدۆزینەوە؟ بە خەیاڵ لە حاجی بپرسین ئایا نالی و شیعرەکانی چ ئەسەرێکیان بوە لە ویژدانی ئەودا دەبێ چ وەڵامێکمان بداتەوە؟ ڕەنگە پرسیارەکەمان لێ عەیب بگرێ چونکە خۆی بە شیعری پاتەوپات ئەو ئەسەرەی کردۆتە بەڵگەنەویست. خۆ ئەگەر بگوترێ حاجی باسی شاعیری دیکەشی کردوە و هەڵی داوەتەوە دەڵێم:

1) باسی شاعیر و ئەدیبێکی بەقەدەر نالی نەکردوە.
2) شیعری کەسی دیکەی بە «تضمین» نەهێناوەتەوە.
3) لە نالی و کوردی بترازێ خۆی بە کەسی دیکە نەگرتوە بەدوا ئەمانەدا دەڵێم:
4) شوێن پێی غەیری نالی هەڵنەگرتۆتەوە.

لە فەرزی یەکێک بوو کە ئیسپات بکات کە حاجی بۆ غەیری نالیش دەروون کرایەوە بوو ئەوسا کاری من ئاسانتر دەبێ چونکە بەڵگەیەکی تازەم بەدەست دەکەوێ و ژمارە 5 ی دەدەمێ و دەیخەمە ڕیزی بەڵگەکانی سەروو.

ورد بوونەوە لە شیعرەکانی حاجی دەری دەخات کە لە مەیدانی «نالی نەوازی»دا حاجی بە سێ پلەدا تێپەڕیوە یەکەمیان ئەوە بوو گوتی «من بە ئەو نابم- وەیا ناگەم» دوەمیان ئەوە بوو گوتی «بەیتم لە کوردی و نالی زۆر کەمتر نییە» سێیەمیان ئەم بەهارییەیە کە بینبرکێی تێدا کردوە لەگەڵ «قوربانی تۆزی ڕێگەتم».

هەتا شاعیریش شاعیر بووبێ نەیتوانیوە هێندەی بەهاریەکە ڕاستی نموونەی سەرمەشقی کردبێتەوە لەوەشدا حاجی سەد جاران ئەو نەرمە چرپە چرپە و منگەیە ڕیسوا دەکات کە لەبن لێوانەوە دەڵێ حاجی لە شۆرەتی شاعیریەتدا قەرزداری قەومایەتیەکەیەتی. مایەی شانازی حاجی و ئێمەیشە، بەڵام هەزار قەومایەتی و حەقپەرستایەتی و مەلایەتی بەسەر یەکدا کەڵەکە بکەن «بەهاری» وەها پاراو و ئاورینگدار و ئەفسووناوی نازێن ئەگەر شاعیرایەتی لەگەڵدا نەبێ.

جاروبار حاجی بە زاری خۆی دەڵێ گلەیی لە کەموکووڕی ئەم شیعرەم مەکەن چونکە دەمەوێ «..لەم بەند و باوە دەربچن» کەچی لە بەهارەیەکدا لە پشت پەردەیەکی تەنکی وەقاردا ئەو هەڵبەستە دەکاتە بەڵگە بۆ زمانی کوردی کە «بەلاغەتێکی هەیە هیچ زمانێ نایگاتێ». حاجی ئەو لەخۆ ڕادیتنەی ناو بەیتی «زاهیرەن شیعرم لە کوردی و نالی زۆر کەمتر نییە» لەم بەهاریەدا بە ئیسپات دەگەیەتێ چونکە بەڕاستی نموونەیەکی هەرە پێشکەوتووی هونەری شیعرە بە ڕوخسار و ناوەڕۆکەوە، لە کوردی و غەیری کوردیدا. خۆ هەتا خەتمی کەلام بە شیعری شیرن هاتبێ شیرنتر نابێ لەمە.

بەهەمەحاڵ دەرخستنی مەهارەت و پەنجە ڕەنگینی و ئارایيشت و سۆز و هەستی بریندار و هەنیسکی غوربەت و واقیعەت و ئەو جۆرە دیمەنانە لەو بەهاریەدا گەلێکی بەبەرەوە هەیە کە دەبێ لە لایەن بەڵەدی زانستە ئیسلامیەکان و ئەدەبی کلاسیکیەوە تۆژینەوە و شی کردنەوەی بین درێژی تێدا بکرێ، هەتا تێ دەگەین وەیا تێ ناگەین لە بەیتی:

پیالەیی زەڕی نەرگس لەسەر کەفی سیمین
لە بۆ نثاری مهیایە پڕ لە زێڕی طلا

چۆن شیا «ظرف» ی نێرگز خۆی زێڕ بێت و «مظروف» ەکەشی «زێڕی طلا» زێڕ بێت و هەر دووکیشیان «ظرف و مظروف» ئەو زەردایی یەی ناو نێزگزەکەن؟. تا تێ دەگەین شەکەت دەبین.

نالی ڕاسپاردەی بە بادی «خۆش مرور» دا بەڕێ دەکات، حاجی قادریش لە مەهارەتی خۆیەوە «بەختی خەواڵوو» دەدوێنێت و گڕۆچکەکانی هەنای بەرەو کوردستان بەڕێ دەکات. دیارە بەختیش پتر لە بای چالاک پێوەندی بە مرۆڤەوە هەیە و جێی خۆیەتی بەدەنگ بێت و بکەوێتە وتووێژ... لەوە بەولاوە ناوەڕۆکی هەر یەکێک لە دوو قصیدەکە دەبێتە تەرجومانی ئەو گیانەی ئاوەئاگرینەی بورکانی خۆی وەدەر دەنێ. هەر وەک لە «معارضە» دا دوو قصیدەی لە یەکدی ڕاماوی هاوکێش و هاوقافیەش دەبێ ناوەڕۆکیان جودا بێ دەنا قصیدەی «معارض» لە بایەخ دەکەوێ و دەبێتە لاسایی کردنەوە، لە شوێن پێ هەڵگرتنەوەشدا دەبێ ناوەڕۆک جودابن تەنانەت لە یەکدی نزیک بوونەوەیان لە بەیت و دوو بەیتدا قصیدەی دوەم دانالەنگێنێ. بە نموونە، حاجی قادر دەڵێ:

ئەگەر منم لە فراقیان کزەم لە جەرگەوە دێ
ئەگەر دڵە وەکو جەرگم دەڵێی ئەوا سووتا

قسەکانی خۆیان لەو دوو بەیتەی نالی دەخشێنن:

سووتا ڕەواقی خانەیی صبرم دڵ و دەروون
نەی ماوە غەیری گۆشەیی ذیکرێکی یا صبور
لەم شەرحی دەرد و میحنەتە لەم سۆزی غوربەتە
دڵ وەختە بێ بە ئاو و بە چاوما بکا عبور

خزمایەتی واتای ئەم بەیتانە هەر بۆیە لەسەر حاجی قادر بە لاسایی کردنەوە و واتا خواستنەوە حیساب ناکرێ چونکە مەحکەمی و «اصالة» ی سەرلەبەری بەهاریەکە لە توهمەی وەهای دەپارێزێ، ئەویش وەکوو نالی لە بیرکردنەوەدا هەستی ئاگر تێ بەربوون دەکات، ئیتر چۆن نالێ سووتام!!

هەروەک حاجی شاکاری نییە بەرانبەر بەهاریەکەی ڕاوەستێ، سالمیش هەڵبەستێکی نییە بگاتە ئەو وەڵامەی کە بە «بادی سەحەر» دا بۆ نالی دەنێرێتەوە.

قوربانی تۆزی ڕێگەتم ئەی بادەکەی سەحەر
وەی پەیکی شارەزا بە هەموو ڕاهی پڕ خەتەر

نە سەیرە و نە لە سالم - یش بە عەیب دەگیرێ کە لە جوابدا بە وشەکانی نالی دەست پێ بکاتەوە و هەمان بادی خۆش مروریش بکاتەوە بە پەیکی نامە هەڵگر چونکە ئەو یەکسەر لەبەر تین و تاوی پۆلوەکانی نالی دڵی خۆی دەتاوێنێتەوە. لە سالم و حاجی بترازێ «مصباح الدیوان» یش شیعرێکی نەگوتوە هاوتای پێنج خشتەکیە بێپەردەکەی بێ کە ڕاستەوخۆ لە «مستورە..» ی نالییەوە تیشکی داوەتەوە، تەنانەت سەرنجم بۆ ئەوە دەکشێ کە «مصباح..» بە ئانقەست چوار مصرەعی هەرە پڕ هەست و خوستەکەی وصفی یاری هێناوەتە سەر قافیەی قەصیدەی «مستورە..» کە کێشیشیان لە گەڵیدا پێکەڵن:

وەک تازە هەڵووژێکی لە ناو دوو لقەدا بێ
وا ڕێک گوشرابێ کە لە دوو ... هەتاد...

بەش بەحاڵی خۆم هەستی سەربڵندی دەکەم لەوەدا کە سێ کەڵەشاعیری کورد بە ڕەفاقەتی سەرامەدێکی شیعری کوردی بەسەر خۆیاندا زاڵ بوون.

ئێستا بە ئیزنی کاکە بیمار وا پەسەند دەکەم هەڵەی ئەو بەیتانەی بە نموونە لە بەهاریەکەی هێناونەوە ڕاست بکەمەوە. بە داخەوە زۆر لە دیوانی شاعیرە بەسەرچوەکانمان لە نووسینەوەدا هەڵەیان تێ کەوتوە جگە لەوەی کە لە دەمی چاپ کردنیشدا هەڵەیان تێدا دەکرێ تا ئەوەی کێشی بەیتەکان تێک دەچێت، ناوناوە مەعناشیان نامێنێ.

مصرەعی «لە کێو و کەژ کە سەر لە ئێوارە ماڵات» بەم شکڵە پازدە بڕگەیە کە دەبوو لەبەر وشەی کۆتایی مصرەعەکە «ماڵات» چواردە بڕگە بێ چونکە ئەم وشەیە لە وانەیە لە دوو بڕگەوە بکرێتە سێ بڕگە و کێشی شیعرەکەش تێک نەچێ. بۆ ڕوون کردنەوە دەڵێم ئەگەر مەصرەعەکە بەڕاستی وەرگیرابایە دەشیا «ماڵات» ەکەی بکرێتە «مەڕوماڵ» و کێشی تێک نەچێ کەچی ئێستا دەیکاتە شازدە بڕگە. وا بزانم دەبێ بگوترێ: «لە کێو و کەژ کە سەر ئێوارە دێتەوە ماڵات». لەمەشدا پێویستە «سەرێوارە» بخوێندرێتەوە دەنا کێشی تەنبەڵ دەبێ. بەم جۆرە ئەگەر بگوترێ «.. مەڕوماڵ» کێشی ناشێوێ چونکە وەک لە پێشتر گوتوومە بەحرەکە بە پێی سازدان 14 بڕگە و 15 بڕگەش هەڵدەگرێ. تۆ بێنە «لەسەر کەفی سیمین» بکە «لەسەر کەفی گوهەرین» کێش عەیبدار نابێ، لێرە قسە لە نەشێوانی کێشی شیعرە، دەنا دەزانم حاجی نەیگوتوە «مەڕوماڵ». وشەی «گوهەرین» یش جێی نابێتەوە لەو مصرەعەدا چونکە زەردایی نێرگز بۆ زێڕ دەچێتەوە نەک گەوهەر.

مصرەعی «مەلائیکەی سەر تاق و ڕەواقی مینایی» بۆتە 13 بڕگە و هەڵەیە دەبێ بڵێین: «مەلائیکەی سەری تاق و ڕەواقی مینایی».

وشەی «جومبش» دەبێ بنووسرێ «جنبش – جونبوش» چونکە لە «جنبیدن» ـەوە هاتوە. «منارەی جنبان- جونبان» ی ئیسفەهان ڕێژەی ناوی کارا (اسم فاعل) ی «جنبیدن» ی تێدا بەکار هاتوە.

هەردوو مصرەعی:

پیالەی زەڕڕی نێرگز لەسەر کەفی سیمین
پڕە لە شەبنم وەک دوڕی لولؤی لالا

دەبێ ڕاست بکرێنەوە و ببنە:

پیالەیی زەڕی نەرکس لەسەر کەفی سیمین
پڕە لە شەبنمی وەک دوڕڕ و لؤلؤی لالا

حاجی وشەی «نرکس و سیمین» ی گوتوە کە هاتین گوتمان «نێرگز» دەبێ بنووسین «زیوین».

مصرەعی: «بەهار وا هەموو ساڵێک دێتەوە ئەمما» بۆتە 12 بڕگە ڕاستییەکەی ئەمەیە: «بەهاری وا هەموو ساڵێک دەییتەوە ئەمما» وەیاخود «بەهاری وا هەموو ساڵێکی دێتەوە ئەمما».

دەبێ بڵێین:

مەکانە: شەوقی بە عیلاتە...
حەیاتە: زەوقی بە ئەحبابە...

مصرەعی «بێ یو بچیەوە ئیستا (کانی) دیسان» بە قسەی عادەتیش قبوڵ ناکرێ. وا دەزانم ڕاستییەکەی ئەمە بێ:

گەر بێ یو بچیەوە ئیستاکە بۆ وەطەن دیسان
سەفەر دەکەی لە وەطەن دەچیە شاری جابولقا

لەم دەمەدا دیوانەکەی حاجی و دەسخەتی دیوانەکەشم لا نییە بزانم لەواندا ئەم بەیتە و ئەوانی دیکەش چۆن نووسراون، بە ڕێنمایی کێش و واتا و نەختێکیش یاریدەی بیرهاتنەوە قاڵبی ئەم بەیتانەم ڕاست ڕاگرتنەوە. ئەوەی ڕاستیش بێ هەرچی نموونەیەکە لەم نووسینەدا هێنابێتمەوە هی یاد کردنەوەیە ئنجا ئەگەر سەهوویان تێدا بێ لێم ببوورن. لە کۆتاییدا دەڵێم مامۆستا بیمار هەقی هەیە ئەو بۆچوونە پەسەند بکات کە بەلایەوە ڕاستە بەڵام منیش هەقمە بڵێم ئەو بەڵگانەی بۆ «بە ئاسانی ڕەت کردنەوە» ی هێنابوونەوە بایی ڕەت کردنەوە ناکەن. لەگەڵ ڕێزمدا.

«...»